

Husité, Turci a pravá víra u Aenea Silvia Piccolominiho

Vojtěch Bažant

Husité a Turci se v 15. století jako největší nepřátelé křesťanstva stali emblémem zobrazení „druhých“. Nesmírně plodný literát té doby a jeden z nejbojovnějších obránců pravé víry Aeneas Silvius Piccolomini se oběma těmito skupinám věnoval a opakovaně se k nim vyjadřoval. K rozsáhlé debatě nad Piccolominiho dílem, stejně jako k problému obrazu „druhého“, chci přispět několika poznámkami týkajícími se nejen obou jednotlivých skupin, ale i vzájemného srovnání stereotypizovaných motivů a literárních topoi, které Aeneas promítal do obrazu Čechů i Turků.¹

Předmětem analýzy této studie je jednak slavná *Historia Bohemica* a jednak dobově aktuální spis *De Turcarum origine et moribus*.

¹ Východiskem k další literatuře jsou především následující práce. K dílu Aenea Silvia Piccolominiho viz František ŠMAHEL, *Aenea Silvio Piccolomini a jeho Historie česká*, in: *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, edd. Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl, Praha 1998, s. XIII–LII; *Pio II e la cultura del suo tempo. Atti del I Convegno internazionale 1989*, ed. Luisa R. SECCHI TARUGI, Milano 1991; *Pius II. 'El più expeditivo pontifice'. Selected Studies on Aeneas Silvius Piccolomini (1405–1464)*, edd. Zweder von MARTEL – Arjo VANDERJAGT, Leiden – Boston 2003; Martin WAGENDORFER, *Die Schrift des Aeneas Silvius Piccolomini*,

Item de Ottomanorum progenie. Oba texty od sebe dělí krátké, nicméně velmi důležité období Aeneova života. *Historii českou* dokončil krátce před tím, než roku 1458 obsadil papežský stolec. Spis *O původu a mravech Turků* dopsal v roce 1461 a završil jím rozsáhlý spis *Asia*, který byl sám součástí plánovaného kosmografického souboru *Historia rerum ubique gestarum lorumque descriptio*.

Historia Bohemica

Recepci Aeneovy *Historie české* lze sledovat ve dvou protikladných proudech, z nichž první charakterizuje odmítání kroniky pro po-

Città del Vaticano 2008; Paul WEINIG, *Aeneam suscipite, Pium recipite. Aeneas Silvius Piccolomini. Studien zur Rezeption eines humanistischen Schriftstellers im Deutschland des 15. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1998. K zahraničnímu ohlasu husitství naposledy s bohatými odkazy na literaturu Jaroslav SVÁTEK, *Pobled zvenku: Husité a cizina*, in: *Husitské století*, edd. Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2014, s. 377–400. K postoji Aenea k husitům viz Howard KAMINSKY, *Pius Aeneas among the Taborites*, *Church History* XXVIII, 1959, s. 281–309; František ŠMAHEL, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001, s. 382–395; Thomas FUDGE, *Seduced by the Theologians: Aeneas Sylvius and the Hussite Heretics*, in: *Heresy in Transition*, edd. Ian Hunter – John Christian Laursen – Cary J. Nederman, Aldershot 2005, s. 89–101. K problému evropských postojů vůči Turkům viz Robert SCHWOEBEL, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk*, Nieuwkoop 1967; James HANKINS, *Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II*, *Dumbarton Oaks Papers* 49, 1995, s. 111–207; Nancy BISAHA, „New Barbarian“ or Worthy Adversary? *Humanist Construction of the Ottoman Turks in Fifteenth-Century Italy*, in: *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe*, edd. David R. Blanks – Michael Frassetto, New York 1999, s. 185–205; *Europa und Die Türken in die Renaissance*, edd. Bodo GUTHMÜLLER – Wilhelm KÜHLMANN, Tübingen 2001; Margaret MESERVE, *The Origin of the Turks: A Problem in Renaissance Historiography*, [dizertační práce], London, Warburg Institute 2001; Tomáš RATAJ, *České země ve stínu púlměsíce. Obraz Turka v rané novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002; Benjamin WEBER, *Lutter contre les Turcs. Les formes nouvelles de la croisade pontificale au XVe siècle*, Rome 2013.

škození české pověsti² a druhý naopak chvála velkolepého humanistického vylíčení slavných činů.³ To zřejmě souvisí s autorovou intencí pojednat o dějinách slavného národa, jež kontrastují s pochmurnou současností husitské hereze. Čtenář je silně formován návodnou předmluvou, v níž autor předkládá některé důležité teze následujícího textu a vůbec do značné míry odhaluje jeho charakter.⁴

Následující analýza je strukturována právě na základě Aeneovy předmluvy, resp. pomocí těch jejích tezí, které slouží jako referenční rámec ovlivňující čtenářovo vnímání samotného vyprávění. Celá kronika je pojata jako příkladné vyprávění; České království je pro Piccolominiho nejlepší ukázkou stavu křesťanstva: „Lze to pozorovat u všech národů na zemi, dostatečným svědectvím by však mohly být Čechy, kde zůstávají v naší době nejhorší lidé.“⁵ Podobně také: „Podle mého mínění není žádné království, ve kterém by v naší době došlo k tolika změnám, tolika válkám, porážkám i zázrakům, kolik nám ukázaly Čechy.“⁶ Češi jsou tedy vhodným příkladem pro demonstraci obecně lidských špatností, přičemž v době své pravověrné minulosti nebyli horší než jiní křesťané. Exemplární charakter Aeneova vyprávění je podstatou jeho

² Například český humanista Václav Písecký. F. ŠMAHEL, *Enea Silvio Piccolomini a jeho Historie česká*, s. XLVII.

³ Viz dva překlady do češtiny z konce 15. století, popř. tisk Adama z Veleslavína. Aeneas Silvius PICCOLOMINI, *Historia Bohemica*, edd. Joseph Hejnic – Hans Rothe, Köln 2005.

⁴ Obecněji k problematice formativní funkce předmluvy viz Miloslav ŠVÁB, *Prolog a epilog v české předhusitské literatuře*, Praha 1966.

⁵ „Licet in omni gente, quae sub caelo est, hoc videre, Bohemia tamen testimonio satis fuerint.“ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 2–3.

⁶ „Nec mea sententia regnum ullum, in quo aevo nostro tot mutationes, tot bella, tot strages, tot miracula emerserunt.“ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 6–7. Podobně také: „Nec provincia est, quae tempore nostro plures Christi martyres quam Bohemia produxerit.“ *Tamtéž*, s. 4–5.

narativní strategie.⁷ Autor s oblibou jednotlivé příběhy pointuje do generalizujících poučení, zamyšlení či obecných pravd,⁸ jako je tomu v případě volby Přemysla Oráče: „Mnozí se přiznávají, že neumějí obdělávat pole, pást stáda, řídit loď, tkát, šít nebo stavět, ale nikdo neřekne, že mu byla přírodou odepřena schopnost spravovat města, být králem a – co je nejtěžší – vládnout kmenům a národům, ačkoliv mnozí odmítli království, které jim bylo nabízeno, buď z nechuti k námaze, nebo z lásky k vlastnímu klidu. Přemysl, ačkoliv venkovan, přijal posly přívětivě a odpověděl, že splní jejich přání. Tak smrtelníci dychtí po vládě, každý z nich se domnívá, že je hoden vládnout.“⁹ Předněst příklady k následování a k poučení bylo koneckonců jednou z nejčastěji otevřeně formulovaných motivací středověkých historiografických textů.¹⁰ Aeneas vede čtenáře ke své vlastní do důsledku dovedené interpretaci a dává mu jen omezený prostor, aby sám z příběhů o minulosti vyvodil poučení.

Čtenář je tak postaven před vyprávění o „nejhorších lidech, kteří odmítli poslušnost římské církvi, pošlapali víru svých otců, povraždili Kristovy služebníky, rozvrátili chrámy svatých a žijí bez víry, bez dobrých mravů, v loupežích, cizoložství a ve vši nemrav-

⁷ Aeneas chápal historii jako zdroj příkladů především při psaní své kosmografie. Benedikt Konrad VOLLMANN, *Aeneas Silvius Piccolomini as a Historiographer: Asia*, in: Pius II. ‘El più expeditivo pontifice’, s. 50–51.

⁸ M. ŠVÁB, *Prology a epilogy*, s. 114.

⁹ „Agrum colere, gregem pascere, navem regere, texere, suere, aedificare multum se ignorare fatentur, magistratum in urbibus agere, regem gerere, gentibus ac nationibus imperare, quod est difficillimum, nemo sibi a naturae negatum dicit, etsi plerisque sive laboris odio, sive otii amore oblatis regnis abstinere. Primislaus, quamvis agrestis, benigne nuntios excipit facturumque postulata respondit. Tanta est mortalibus regnandi cupiditas, nemo se regno indignum deputat.“ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 20–21.

¹⁰ To však platí i o dalších žánrech. Na prvním místě se nabízejí středověká exemplaria. Srov. např. Marie-Anne POLO DE BEAULIEU – Marie BOUHAÏK-GIRONÈS, *Prédication et performance du XIIe au XVIe siècle*, Paris 2013.

nosti“.¹¹ Vedle toho však Aeneas vypráví také o „věrných Čechách“: „[...] lidé stáli, kteří pro Kristův zákon statečně podstoupili buď vyhnání, vězení nebo smrt, panují se svým králem na nebesích a radují se z jiného vítězství. Takových zrodily Čechy na tisíce. Vždyť jako zběsilost husitů českému jménu uškodila, tak je vytrvalost statečných mužů oslavila.“¹²

Autor tak v *Historii české* nehovoří jen o „husitském jedu“ (přestože to je hlavní náplň kroniky a koneckonců i motivací jejího vzniku), ale spíše o národu velkých dějin, který byl rozdělen a postaven proti sobě samému v boji „věrných“ s „kacířskými sektáři“. Není proto překvapivé, že Aeneas husity označuje jako kacíře či sektáře, ovšem ne systematicky jako Čechy. Husité jsou Češi, ale Češi nejsou nutně husité. Nepřátelé husitského hnutí mnohdy nechtěli kacířství spojovat s Čechy jako takovými, kališníci se naopak prezentovali jako praví Češi.¹³ U Aenea je však takové rozlišení důležité z hlediska výstavby narace.

Historie česká vypráví na různých místech o Čechách, husitech, pražanech, táboritech. Jak se mění měřítko vyprávění, mění se také identity, o nichž se hovoří. V dávné historii je řeč souhrnně o Čechách, vznik husitství je pak vykreslen mimo jiné prostřednictvím česko-německých konfliktních vztahů na univerzitě a také křížová výprava roku 1427 je v některých pasážích vyložena jako boj Čechů proti Němcům. „Věrní Čechové“ se staví proti husitům, ale

¹¹ „[...] nostra aetate pessimi homines reiecta Romanae ecclesiae oboedientia, conculcata parentum religione, sacerdotibus Christi occisis, fanis sanctorum dirutis, sine fide, sine bonis moribus in latrociniis, in adulteris, in omni spurcitia vivent.“ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 2–3.

¹² *Tamtéž*, s. 4–5.

¹³ Nejvýraznějšími příklady může být argumentace Jeronýma Pražského o „ryzích Čechách“ (František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000, s. 44–48), či postoje cestopisce panoše Jaroslava, který trval na rovnítku kališníci=Češi. Rudolf URBÁNEK, *Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bířkova*, Praha 1940, s. 1–30.

Aeneas místy události podává ještě detailněji a pak je patrný zápas mezi táboritou Janem Žižkou a pražskou stranou. Specifickou vpravěcí funkci mají především táborité, kteří jsou těmi nejhoršími sektáři.¹⁴ S ohledem na exemplaritu Aeneovy kroniky jsou táborité vlastně mementem, kam až může hereze zajít. Právě v tomto smyslu může Aeneovi Tábor posloužit jako reprezentant husitského kacířství.¹⁵

Když v předmluvě vysvětluje své motivace, otevřeně hovoří o barbarech ve smyslu dichotomického „my“ a „oni“: „Zdálo se mi, že by nebylo neúčinné vypsát české události a zaznamenat pro *naše* lidi pamětihodné věci z dějin *barbarů*, jak ty, které jsem viděl, tak ty, o nichž jsem slyšel.“¹⁶ České barbarství přitom nepojímal pouze geograficky („Čechy, ležící na barbarském území za Dunajem“).¹⁷ V návaznosti na antické chápání tohoto pojmu

¹⁴ Srovnatelně s dalšími husitskými sektami. O orebitech Aeneas říká, že se ve své krutosti vyrovnali táboritům: „Fuit et alia in Bohemia haereticorum factio fratrum Orebitarum appellata [...] pestifera atque immanis neque Thaboritarum crudelitate ulla ex parte inferior.“ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 122–123.

¹⁵ Navzdory vědomí o jednotlivých husitských stranách (pražská, tábořská, orebitská, sirotčí) je husitská hereze jednotná. Strany jsou spíše politickým než náboženským problémem. H. KAMINSKY, *Pius Aeneas among the Taborites*, s. 302–304; T. FUDGE, *Seduced by the Theologians*, s. 93n.

¹⁶ „[...] haud indigna cura visa et res Bohemicas scribere atque hominibus nostri ex barbaris, quae partim vidimus, partim vero auditu accepimus, digna memoratu nota efficere.“ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 4–7. Zvýrazněno VB.

¹⁷ „Bohemia in solo barbarico trans Danubium sita Germaniae portio est, aquilonis flatibus tota ferme exposita.“ *Tamtéž*, s. 8–9. Zvláště Aeneova kosmografie je charakteristická úzkým propojením historie a geografie. Ve spisu *Asia* navíc ve své argumentaci vycházel z klimatické teorie; čím severněji je krajina položená, tím omezenější je civilizační potenciál místních obyvatel. Margaret MESERVE, *From Samarkand to Scythia: Reinventions of Asia in Renaissance Geography and Political Thought*, in: Pius II. ‘El più expeditivo pontifice’, s. 20n; B. K. VOLLMANN, *Aeneas Silvius Piccolomini as a Historiographer: Asia*,

jím současně rozuměl civilizační a kulturní nevyspělost druhých, čímž zároveň vyjadřoval nadřazenost vlastní civilizace.¹⁸ Barbarství je charakteristické především pro nomádské národy, jejichž kočovnictví vyjadřuje život bez zákonů a řádu. Aeneas tak navazuje nejen na hérodotovskou, nýbrž i na středověkou tradici, která se pomocí těchto stereotypů vypořádávala s Huny, Avary, Maďary či Mongoly.¹⁹ V českém případě Aeneas svou argumentaci zakládá na prezentaci husitského kacírství jako opuštění stávajícího řádu a ničení jeho dobrých tradic: používá slovesa jako *odmítli, pošlapali, povraždili, rozvrátili, poničili* atp.²⁰ Nejvýrazněji se barbarské způsoby husitů projevovaly v případě táboritů. Stejně jako se mu *Historia Bohemica* stala nejlepším zrcadlem lidských špatností, tak Piccolominimu táborité posloužili pro vysvětlení husitské hereze.²¹ Fyzický vzhled bojovníků polního vojska, který čteme po vylíčení lipanské bitvy, Aeneas přímo vztahoval k jejich nestálému životu: „Mehart [z Hradce] rozhodl zahubit tento nejhorší lid, který vychován ve zbrani trávil veškerý volný čas ve vojenském ležení a o němž se soudilo, že si nezvykne žít podle zákonů, protože je uvyklý loupežím, vraždám a smilstvu. [...] Lidé tmavé pleti, opálení a ošlehaní větrem, na pohled oškliví a strašní, kteří předtím dlouho žili v táborech kolem ohně, lidé s orlími zraky, s neučesanými vlasy, dlouhými vousy, mohutných postav, chlupatých údů a tak tvrdé kůže,

s. 44. K antickému pohledu srov. také William JONES, *The Image of the Barbarian in Medieval Europe*, *Comparative Studies in Society and History* 13, 1971, s. 379.

¹⁸ M. MESERVE, *From Samarkand to Scythia*, s. 22n; 25.

¹⁹ A. R. ANDERSON, *Alexander's Gate*, s. 12n; W. JONES, *The Image of the Barbarian*, *passim*.

²⁰ Viz např. pozn. 11.

²¹ Aeneas ve svých textech z 50. let 15. století do značné míry ztotožňoval tábority s husitským jako takovým. H. KAMINSKY, *Pius Aeneas among the Taborites*, s. 301–304.

že se od ní, jak se zdálo, odrážel meč jako od pancíře.²² Podobně také sirotci po Žižkově smrti bloudili po kraji: „Do hradbami opevněných měst vcházeli velmi zřídka, jen aby nakoupili nezbytné potřeby. Žili s dětmi a manželkami v táborech.“²³

Právě tyto způsoby polních vojsk jsou pro Aenea nejlepším příkladem husitské subverze společenského řádu („že si nezvykne žít podle zákonů“). Polní vojska opovrhují vládou²⁴ a pro jejich nestálý způsob života leží pole ladem.²⁵ Obdělána pole jsou přitom v Aeneově pojetí dalším nezanedbatelným projevem civilizační úrovně. V úvodních kapitolách si nevystačí pouze s legitimizačním argumentem, kdo přišel do země první: „Země prý byla neobdělána, zarostlá hájí a trnitým křovím, příhodnější pro zvěř než pro lidi. Tomu zajisté věříme, neboť staří Germáni, kteří tato místa drživali a věnovali se pastevectví, zanedbávali vzdělávání půdy a jako *Nomádi* získávali obživu z chovu dobytka, vozili s sebou na vozech hospodářské náčiní a stěhovali se se svými stády tam, kam je zavedla náhoda nebo záměr.“²⁶ Vzápětí doplňuje: „Čech nalezl

²² „Maynardus consilio procerum accersito perdere pessimam plebem statuit, quae nutrita in armis omnem aetatem in castris egerat nec sub legibus victura crederetur, rapinis, caedibus atque adulteriis assueta, [...] homines nigri, ad solem et ventum indurati, aspectu taetri atque horribiles, et qui circa fumum in castris vixissent, aquilinis oculis, impexo crine, promissa barba, corporibus proceris, membris hispidis, cute adeo dura, ut ferrum quasi lorica repulsura videretur.“ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 160–163.

²³ „Muros circumdatas urbes, nisi necessariorum emendorum gratia, perraro ingredi. Cum liberis et uxoribus in castris vitam agere.“ *Tamtéž*, s. 138–139. Podobně také o táborech na s. 154–157.

²⁴ „Alscio convocata nobilitate nihil esse imperium suum dicit, quod Thaboritae orphanique contemnant.“ *Tamtéž*, s. 158–159.

²⁵ „Incultos iacere agros, homines atque armenta sensim deficere.“ *Tamtéž*, s. 156–157.

²⁶ „Terram incultam fuisse tradunt, nemoribus ac sentibus asperam ferisque quam hominibus aptiorem. Credimus id quidem, nam prisci Germani, qui

něco málo obyvatel, kteří se živili mlékem a lovem, a ty naučil orat zemi, sít pšenici, žnout obilí a živit se chlebem; tak si podrobil nevzdělaný a bezmála divoký lid a přivedl jej k jemnějšímu způsobu života.²⁷ Dějiny pohanského lidu, který je předurčen ke křtu, a má tak být zahrnut do příběhu dějin spásy, zde začíná právě obděláním polí, čímž získá novou vlast. Aeneas tento motiv podrobuje zkoumání i ve svém dalším historiografickém díle, *Historia Australis*, když konstatuje, že nemůže s jistotou potvrdit, kdo poprvé obdělal rakouskou zemi.²⁸

Při zobrazení českých (táborských) kacířů Piccolomini kladl vedle jejich nomádského způsobu života důraz na statečnost, vojenské umění a světskou slávu husitských vůdců. Strašlivé, ale zároveň i velkolepé činy jsou zosobněny především v Janu Žižkovi, ať už v jeho řeči ke svým bojovníkům, když je vyzývá k boji proti zrádným pražanům,²⁹ či v pověsti o vojevůdcově kůži natažené na válečný buben sirotků.³⁰ Tyto dobře známé příklady se na první pohled jeví jako rozpor mezi oslavou a démonizací, což se koneckonců odrazilo v kladných i záporných ohlasech díla v českých zemích, ovšem pro Aenea samého se tyto zdánlivě roz-

ea loca tenerunt, pastorem vitam agentes agrorum culturam neglexerunt ac more Nomadum alimoniam ex pecoribus trahentes, domesticum in carris tollentes instrumentum, quocumque sors tulit et opinio, suis cum armentis convertebantur.“ *Tamtěž*, s. 14–17. Zvýrazněno VB.

²⁷ „Zechius paucos invenisse cultores, quos lacte ac venatu viventes arare terram, triticum serere, fruges metere vescique pane docuerit atque ita sibi rudes homines ac paene ferus ad usum mitioris vitae redactos subiecerit.“ *Tamtěž*, s. 16–17.

²⁸ Eneas Silvius PICCOLOMINI, *Historia Australis. Pars II*, ed. Martin Wagendorfer, Hannover 2009 (= MGH, *Scriptores rerum germanicarum. Nova series XXIV*), s. 286–287. Viz také Rolando MONTECALVO, *The New Landesgeschichte*, in: Pius II. ‘El più expeditivo pontifice’, s. 63–64.

²⁹ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 134–137.

³⁰ *Tamtěž*, s. 138–139.

porné aspekty nerozlučně podílely na konstrukci husitského barbarství.

Aeneova východiska pro barbarský obraz táboritů, potažmo husitů, vznikala již v průběhu jeho cesty na benešovský sněm roku 1451. Obraz města Tábora stylizoval v dopise kardinálu Carvajalovi.³¹ Vstříc Aeneovi vyšel ohydný lid „selský a různorodý, ač chtěli vypadatí uhlaženě. [...] Tomu scházelo oko, onomu ruka a abych užil slov Vergiliových, byla hnusná podívaná na spánky zbavené ušních boltců a na chřípě zmrzačená hnusným bolákem. Nešli v nějakém pořádku, mluvili o překot, přijali nás po venkovsku obhrouble, avšak nabídli nám ryby, víno a pivo“.³² Město samotné postrádalo jakýkoliv pořádek: „Neboť jak si kdysi postavili stany nazdařbůh, tak si potom budovali domy.“³³ Táboři jsou lakomí, boječtí a pokrytečtí. Přestože se usadili ve městě, přetrvávají u nich barbarské způsoby. Císař Zikmund se podle Aenea unáhnil a snad i zhřešil, když Táboru udělil městské právo.³⁴ O vlastní zkušenosti budoucí papež vypráví slovy Vergilia, což mu však nepřekáží v tom, aby zdůraznil pravdivost svého očitého svědectví. Literární stylizace pro něj neznamená převrácení reality, nýbrž činí zkušenost sdělitelnou.

Domnívám se, že právě konfrontace s kulturními obrazy, jimiž Piccolomini vykládal původ a „mravy“ Turků, se jeví jako plodný nástroj pro porozumění některým rysům v těchto popisech husitů.

³¹ H. KAMINSKY, *Pius Aeneas among the Taborites*. Pro edici dopisu viz *Der Briefwechsel des Aeneas Silvius Piccolomini*, III. 1, ed. Rudolf WOLKAN, Wien 1918 (= *Fontes rerum Austriacarum LXVIII*), s. 22–57. Český překlad Augustin KADLEC, *List Eneáše Silvia o cestě na sněm do Benešova a o dvojí zastávce v Táboře*, Jihočeský sborník historický XXII, 1953, s. 107–112, 133–148.

³² A. KADLEC, *List Eneáše Silvia*, s. 107.

³³ *Tamtéž*, s. 109.

³⁴ *Tamtéž*, s. 109.

*De Turcarum origine et moribus*³⁵

O Turcích se Aeneas Silvius zmiňuje i v *Historii české*, přičemž o nich vypráví se značnou mírou samozřejmosti. Zatímco v případě husitů autor nešetřil emocemi a expresivními výrazy, aby vyloučil jejich charakter a činy, v případě Turků neměl potřebu vysvětlovat, proč jsou nebezpeční. To je pochopitelně způsobeno tím, že v tomto textu hrají Turci druhořadou úlohu. Ačkoliv v narativu *Historie české* nemají Turci nijak důležitou roli, jednotlivé zmínky prozrazují, že modelový čtenář měl dobře vědět, o kom je řeč a proč se jedná o nebezpečné nepřátele křesťanstva.

Spis *O původu a mravech Turků* je naproti tomu dobrým exemplárním textem, z něhož je patrné, jak Piccolomini popisoval Turky a zároveň jaká *loci communes* obrazu druhého se v představách o Turcích projevila.³⁶ Spis je poslední kapitolou rozsáhlé *Asie* a jako takový pointuje sdělení celého díla, přičemž vychází právě z tezí o původu a mravech Turků. Kromě toho je text sestaven z postojů, s nimiž Aeneas Silvius pracoval i ve svých dalších dílech, a tvoří jej tak sevřený celek dřívějších i novějších názorů autora. Celé formulace jsou převzaty také z díla *Europa* z roku 1458, zde jsou však postaveny do nových kontextů.³⁷

³⁵ Spis *Asia* dosud čeká na svou kritickou edici, obvyčejně je citován tisk prvního vydání Aeneova díla v Basileji 1551. *De Turcarum origine et moribus. Item de Ottomanorum progenie*, in: Aeneae Sylvii Piccolomini Senensis [...] Opera que extant omnia [...], Basel 1551, znovu 1571, nové vydání Frankfurt 1967, s. 383–386 (dále jen *De Turcarum origine*). Poznámky odkazují na tento starý tisk, pro překlad viz přílohu.

³⁶ Základní prací je Johannes HELMRATH, *Pius II. und die Türken*, in: *Europa und Die Türken in die Renaissance*, s. 79–137, s odkazy na další literaturu.

³⁷ Enea Silvio PICCOLOMINI, *Europa*, ed. Günter Frank – Paul Metzger, Heidelberg 2005. Např. odkazy na Aethica a Otu z Freisingu či anekdota o pověsti Římanů se objevují i v jiných textech. Viz Margaret MESERVE, *Medieval Sources*

Humanista hned v úvodu vysvětluje původ Turků, čímž zároveň uvádí jednu ze svých autorských motivací: „Aby byl vyvrácen omyl těch, kteří tvrdí, že Turci pocházejí z Trojanů, a říkají jim Teukrové.“ Turecký původ je klíčem k pochopení jejich necivilizovanosti, a to z hlediska antické klimatické teorie, s níž se Aeneas při psaní *Asie* ztotožňoval, jak již bylo výše řečeno: „Turci, jak vypráví filosof Aethicus, původně sídlili v úrodné asijské Skýtii, za Perichejskými horami a Taracuntskými ostrovy.“³⁸ Oním omylem měla být teorie vycházející z Vergilia, který psal o Teukrovi, praotci Trojanů. Etymologická přesmyčka *Teucro-Turci* dala základ teorii o trojském původu Turků, kteří byli v tomto duchu chápáni jako boží trest schizmatickým Řekům. Humanisté tento výklad přebírali především od Oty z Freisingu, nicméně se objevuje již u Fredegara.³⁹ Další humanisté vykládali vztah Turků-Trojanů a Řeků bez eschatologického náboje jako odplatu za vypálenou Troju, smrt Hektora a znásilnění Kassandry.⁴⁰ Naproti tomu podle Aethica Ister (píšíciho na přelomu 7. a 8. století) jsou Turci jedním ze skytských barbarských kmenů Gog a Magog, které uvěznil Alexandr Veliký za železnou bránou.⁴¹ V návaznosti na něj Piccolomini doplňuje,

for Renaissance Theories on the Origin of the Ottoman Turks, in: Europa und Die Türken in die Renaissance, s. 409–436. Aeneas se také odkazuje na předchozí látku ve spisu *Asia*. Prvním výrazným projevem těchto představ je dopis Mikuláši V. z roku 1453. Srov. J. HANKINS, *Renaissance Crusaders*, s. 132.

³⁸ „Ut eorum confutetur error qui gentem Troianam Turcas esse affirmant, ac Teucros vocant. Turcae (ut Ethicus philosophus tradit) in Asiatica Scythia ultra Pericheos montes et Taracuntas insulas, contra Aquilonis uberas sedes patrias habuere.“ *De Turcarum origine*, s. 383.

³⁹ Otu z Freisingu Aeneas cituje. Fredegar vypráví o tom, že Frankové opustili Troju společně s druhým národem (*Torqui, Torchi, Turchi*), který pak odešel na východ. M. MESERVE, *Medieval Sources*, s. 410. J. HANKINS, *Renaissance Crusaders*, s. 113–114; 131–132.

⁴⁰ J. HANKINS, *Renaissance Crusaders*, s. 139.

⁴¹ Andrew R. ANDERSON, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, Cambridge 1932, s. 8; 51n.

že „tento národ [...] opustil [...] brány ne kaspické, jak říká Ota, nýbrž kavkazské,⁴² čímž myslel právě bránu Alexandrovu. Aeneas nemohl souhlasit s trojským původem, jenž legitimizoval turecké územní nároky, a snad jej i popuzovala představa spojitosti Turků s jeho jmenovcem, který vyvedl Trojany z hořícího města.⁴³ Původ Turků proto umístil do Skýtie, jež pro humanistické učence představovala v návaznosti na antické geografie emblematickou pravlast barbarských národů.⁴⁴ Turci nebyli pouze národem barbarského původu, ale zároveň jakýmsi vyvrcholením barbarskosti, neboť navazovali na předešlé nomádské barbary, kteří ohrožovali evropskou civilizovanost.⁴⁵ Představu o barbarském původu Turků prosazoval Aeneas Silvius Piccolomini velmi důsledně a v této diskuzi byl jedním z nejbojovnějších.⁴⁶

V názoru, jakým způsobem je nutné na Turky nahlížet, se Aeneas Silvius vrací k problému tureckého původu, který vždy ovlivňuje jejich charakter a chování. Aeneas principiálně neodmítá vývoj národa v čase, nicméně doplňuje: „Jsou národem Skytů, pokolením barbarským a pozemským, přestože přebývají mnohá století v Asii a Řecku, kde přijali mírný život a získali vládu nad oběma zeměmi.“⁴⁷

Jak napovídá označení celého spisu, s barbarským původem souvisejí také mravy Turků: „Jsou rodem drsným a bezectným, ne-

⁴² „Haec gens [...] Caucaseas egressa portas.“ *De Turcarum origine*, s. 384, odst. D.

⁴³ J. HELMRATH, *Pius II. und die Türken*, s. 110.

⁴⁴ *Tamtéž*, s. 107n. Více o zdrojích teorie skytského původu viz M. MESERVE, *Medieval Sources*, s. 414; TÁŽ, *From Samarkand to Scythia*.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 25.

⁴⁶ J. HANKINS, *Renaissance Crusaders*, s. 136.

⁴⁷ „Scytharum genus esse docuimus, barbaram et terram progeniem: quamuis pluribus seculis in Asia Graeciaque commorati vitam mitiorem induerint, et imperium utriusque terrae consecuti sint.“ *De Turcarum origine*, s. 384–385, odst. F-A.

stoudným ve všech smyslnostech a smilstvech; ten národ pojídá, co ostatní odvrhují: maso mul, vlků a supů, a aby ses ještě víc zhrzil, dokonce lidské plody.⁴⁸ Turky u Aenea Silvia charakterizuje vášeň pro válku, touha po loupežích, zahálka, chtíč, nesvor-nost a neustálé boje mezi velkým množstvím vůdců, dokud Turky pod svou vládu nesjednotil rod Osmanů. Spis vůbec popisuje především dějiny tureckých válek, na jejichž základě Aeneas vyvozuje charakter Turků, ale zároveň si jejich prostřednictvím vytváří prostor pro konstrukci turecké jinakosti. Turci, podobně jako husité, nejsou pouze strašliví a bojechtiví jako Osman, který napadal nejen křesťany, ale i své vlastní soukmenovce;⁴⁹ jsou zároveň statečnými válečníky, jejichž odvaha a schopnosti vzbuzují úctu. Aeneas to připomíná například u Mehmeda I., který „vykonal v Evropě velké činy“.⁵⁰ Válečnická kultura byla často chápána jako vlastní barbarským národům, a to v přímé opozici k těm civilizovaným, které se živí především zemědělstvím.⁵¹ Právě takto konstruovaná dichotomie se projevila ve výše citovaném Aeneově popisu táboritů.

Barbarské pojetí Turků Aeneovi dobře posloužilo také k tomu, aby proti nim mohl burcovat Evropu, to vše v kontextu sílících snah o vyslání křížové výpravy. Ačkoliv ve spisu samém ke kruciátě otevřeně nevyzývá, sepsal jej v době propagace kruciáty po Mantovském kongresu.⁵² V hérodotovském smyslu poukazoval na tragédii, kterou dosavadní dobyvačná turecká válka způsobila.

⁴⁸ „Gens truculenta et ignominiosa, in cunctis stupris ac lupanaribus fornicaria; comedit quae caeteri abominantur. lumentorum, luporum, ac vulturum carnes, et quod magis horreas, hominum abortiva.“ *Tamtéž*, s. 383.

⁴⁹ „[...] non solum reliquias Christianas vexare, verum etiam homines suae gentis armis infestis petere.“ *Tamtéž*, s. 384, odst. E.

⁵⁰ „[...] qui magnis rebus in Europa gestis.“ *Tamtéž*, s. 384, odst. F.

⁵¹ J. W. JONES, *The Image of the Barbarian*, s. 383.

⁵² K prokřížácké aktivitě Aenea Silvia srov. J. HANKINS, *Renaissance Crusaders*, s. 121; B. WEBER, *Lutter contre les Turcs*, passim.

Když se totiž Římané obrátili ke křesťanství, „i v Asii a téměř po celé zemi zaznělo evangelium kázané apoštoly. Bylo přivětivě vyslechnuto, Asie uvěřila v Krista a postavila nejkrásnější kostely, aby žádná její část nezůstala nezasvěcena svátostem křesťanů. [...] Přestala každá ohavnost starého kultu, chrámy zasvěcené démonům byly zničeny, modly spáleny, obrazy bohů zničeny, všechny ohavnosti, všechna rouhání odstraněna“.⁵³ Asie ovšem byla již dříve vznešená a civilizovaná, zrodila totiž slavné mudrce (Homér, Hippokratés, astrolog Aratus), filosofy, stoiky. Řečníků a historiků dala světu vůbec nejvíce. Držela prvenství ve vzdělanosti, architektuře, malířství a sochařství. Konečně odsud pocházel také Pavel z Tarsu. Antická Asie vzdělanosti a umění byla vlastně předurčena ke křesťanství. O to větší je turecká tragédie, protože „s příchodem Turků se všechno změnilo“.⁵⁴ Celá závěrečná pasáž spisu pojednávající o vznešenosti Asie je uvedena zásadním tvrzením: „Následují Mohamedův bezbožný zákon, kterým poskvřňují vznešenou a krásnou Asii.“⁵⁵ Právě v tomto momentě dochází ke konfrontaci světa Turků se světem Piccolominiho, totiž křesťanským světem. Asie osvětlená křesťanstvím a poničená islámem pro Aenea reprezentuje konfliktní prostor souboje víry a právě k tomu autor směřuje svou pointu, jež je ovšem zároveň pointou celého geograficko-historického díla *Asia*; Aeneas Silvius zde ukazuje, jak významné dílo antické a křesťanské kultury barbarští Turci poničili: „Snad jsme

⁵³ „[...] in Asia et in omnem fere terram praedicatum per apostolos, intonuit evangelium, et benigne auditum est, credidit Asia Christo, et pulcherrimas erexit ecclesias, ne ulla eis portio fuit Christianis non initia sacris. [...] Cesavit omnis spurcitia veteris cultus, diruta sunt daemonibus sacrata temple, exusta simulacra, contritae deorum imagines, omnis turpitudine, omnis blasphemia procul acta.“ *De Turcarum origine*, s. 385, odst. B.

⁵⁴ „Verum Turcarum adventu cuncta immutata sunt.“ *Tamtéž*, s. 385, odst. C.

⁵⁵ „[...] impiam Mahumetis legem sequentibus, cum qua nobilem et pulcherrimam Asiam foedaverunt.“ *Tamtéž*, s. 385, odst. A-B.

o všem dostatečně pojednali tak, aby čtenáři porozuměli, jak mnoho křesťanstvo ztratilo; právě proto jsme popsali Asii a její části až po nejmenší podrobnosti.⁵⁶

Přestože u některých etnických skupin popisovaných v Asii Aeneas rozvíjí motiv „ušlechtilého divocha“,⁵⁷ v případě pojetí Turků, jež pojímá jako barbary, zcela opomíjí veškerá pozitiva, která Evropa 15. století v turecké kultuře nacházela. V dobových diskuzích a textech byla často opakována čistota lázní a vůbec důkladná hygiena, štedrost při udělování almužen, spravedlnost nebo cudné mravy žen. To vše bylo prezentováno jako důkazy turecké civilizovanosti. Vymoženosti tureckého světa byly obdivovány a společenské instituce i způsoby chování mnohdy dokonce posloužily k pojmenování úpadku křesťanstva.⁵⁸ Po polovině 15. století se v Itálii dokonce rozvinula jistá forma „turkofilie“, jejímž hlavním představitelem byl vládce Florencie Lorenzo Medici.⁵⁹

Závěr

Aeneův povzdech nad tím, kolik „jsme s Asií ztratili“, jenž tvoří pointu spisu *O původu a mravech Turků*, ukazuje, jak autor skrze konstrukci obrazu druhého formuloval vlastní kolektivní identitu. Na první místo kladl důraz na pravověrnost křesťanstva, a to

⁵⁶ „Haec longius fortasse quam par fuerat recensuimus, ut intelligant qui haec legerint, quantum Christiana res publica perdidit: atque haec potissimum causa fuit, cur Asiam et eius partes distinctae usque ad minutissimas describeremus.“ *Tamtěž*, s. 386, odst. D-E.

⁵⁷ M. MESERVE, *From Samarkand to Scythia*, s. 23.

⁵⁸ Tento postoj oslavy světa jinak považovaného za barbary lze nalézt již u Tacita, který svou *Germanií* mířil především na problémy římské společnosti. J. W. JONES, *The Image of the Barbarian*, s. 379–380.

⁵⁹ J. HANKINS, *Renaissance Crusaders*, s. 125n.

z autority kardinála, který sepsal *Historii českou* jen několik měsíců před tím, než získal papežskou tiáru, a papeže, jenž je historiky hodnocen jako jeden z nejvýznamnějších podporovatelů křížové výpravy proti Turkům.⁶⁰ Vedle velkolepého uměleckého a myšlenkového díla antické civilizace charakterizuje Aeneas křesťanskou Asii takovými pojmy jako vznešenost, krása, vytrvalost mučedníků, ctnostné mravy, umění a třeba i řádné manželství. Tyto hodnoty jsou v textu explicitně formulovány a fungují jako protipól nejen turecké necivilizovanosti, ale i náboženské heterodoxie. Tím, že je Aeneas vyzdvihuje jako výrazné klady křesťanského způsobu života, posiluje negativitu destruktivního tureckého živlu. Opakovaně se proto vrací k tezi, že „s příchodem Turků se všechno změnilo“.

Podobně posloužila Piccolominimu také *Historie česká*. Také zde postavil proti sobě slavnou minulost a úpadkovou (heretickou) přítomnost, což mu umožnilo zdůraznit závažnost nejen ničivých husitských válek, ale také jejich dopad na stabilní uspořádání civilizované společnosti. A také v tomto případě je vytváření odlišnosti součástí procesu sebeidentifikace. Příznačná jsou v tomto smyslu slova, která Aeneas vložil do úst vůdci křížové výpravy proti husitům a zároveň tomu, který je přivedl k jednání v Basileji, kardinálu Cesarinimu: „Nebojuje se o slávu království či o držení území; válčí se o život, o víru, o Kristovu slávu a o spásu duší.“⁶¹ Aeneas následně parafrázuje Cesariniho řeč k Čechům v Basileji. Celým projevem se nese především motiv míru a jednoty („laskavě [...] je vyzval k míru a jednotě“), již zcela jasně ztělesňuje římská církev a koncil.⁶²

⁶⁰ *Tamtéž*, s. 111–207. Spis dokončil po deziluzi z Mantovského kongresu v době, kdy skládal dopis Mehmedovi II.

⁶¹ „Non de regni gloria aut agrorum possessione certari, de vita, de religione, de Christi honore, de animarum salute bellum geri.“ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 146–147.

⁶² *Tamtéž*, s. 150–153.

V chaosu mimo řád církve nemůže ke spáse dojít. Zatímco muslimští Turci zničili křesťanský řád v Asii a stejným způsobem ohrožovali i zbytek křesťanstva, kacířští husité (a to především táborité) stávající řád odvrhli, opustili města, postavili se proti královské vládě a v neposlední řadě zanedbali pole, symbol usazeného a civilizovaného (tedy vlastně křesťanského) života. V tomto smyslu Aeneas Silvius vyzdvihuje Čechy, kteří neupadli v husitský blud a zůstali věrnými katolíky. Právě ti jsou skutečnými dědici slavného českého národa.

Při definování jinakosti druhých u Piccolominiho samotného dominovala křesťanská sebeidentifikace, vůči které stavěl pohanské či muslimské Turky, respektive heretické husity. Tuto náboženskou jinakost však prezentoval v úzkém spojení s jinakostí civilizační. Už Howard Kaminsky upozornil na tuto spojitost v Aeneově popisu Tábora z roku 1451, kde husity stylizoval jako „druhé“ nejen nábožensky, ale také civilizačně. Jeho představy o obou těchto skupinách i konkrétní popisy husitů a Turků dále krystalizovaly po celá padesátá léta.⁶³ V *Historii české* už explicitně píše o barbarech a ještě expresivněji démonizuje polní vojska pomocí topoi poukazujících na nomádské způsoby spjaté s tradičním zobrazováním barbara, jež sloužila ke kategorizaci „druhých“ – od Hunů a Avarů přes Maďary až k Mongolům a Turkům. Právě tato *loci communes* spojují v jeho pracích husity a Turky. Humanista čerpající z dlouhé tradice zobrazování barbarství využil tyto motivy pro konstrukci emblematické jinakosti. Zatímco husité v důsledku své hereze („kacířského jedu“) upadli do barbarství, a to v takové míře, že bojovníci polních vojsk by si již nezvykli „žít podle zákonů“, Turci byli barbary svým skytským původem a ani dlouhá doba strávená v civilizovaném řeckém světě na jejich barbarství nic nezměnila. Ve svém barbarství naopak přijali islámskou víru.

⁶³ H. KAMINSKY, *Pius Aeneas among the Taborites*, passim. Viz také pozn. 37.

Aeneas svým současníkům skrze husity i Turky vzkazuje morální memento. Zatímco exemplární případ táboritů ukazuje, kam až může kacířství zajít, Turky uctívaný „Mohamedánský zákon [...] vyhnal Kristovo evangelium pro liknavost křesťanů.“⁶⁴ Křesťanstvo nemuselo být v Asii poraženo, kdyby bylo ve své víře důsledné. Konstrukce odlišnosti a interpretace minulých událostí jsou u Aenea podřízeny cílům celého narativu. Aeneas Silvius Piccolomini zároveň ve svých textech neoddělitelně propojuje náboženskou odlišnost s odlišností civilizační. Viděli jsme, že svůj výklad husitské hereze doplnil popisem úpadku „sektářů“ do barbarství a v pojednání o Turcích zase postavil proti sobě jejich barbarský původ a křesťanskou civilizovanost Asie. Tímto způsobem posiloval jak hranici své vlastní identity, tak expresivitu svých tezí.

⁶⁴ „Mahumetea lex [...] evangelium Christi repulit Christianorum desidia.“
De Turcarum origine, s. 385, odst. C.

Kacíři, barbaři, nepřátelé

Odlišnost a stereotypy
v pozdním středověku

K vydání připravili
Vojtěch Bažant
a Věra Vejrychová

Centrum medievistických studií

cms

FILOSOFIA

Praha 2016